

УДК 351:364

М. А. Гладкий, аспірант кафедри менеджменту організацій Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОЗАБЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Досліджено роль і функції держави у стимулюванні позабюджетного фінансування вищих навчальних закладів. Обґрунтовано теоретико-методологічні аспекти фінансової стабілізації вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: вищі навчальні заклади; позабюджетне фінансування; функції держави.

The article examines the role and functions of the state in promoting extra-budgetary funding of higher education institutions. The theoretical and methodological aspects of financial stabilization of higher educational institutions of Ukraine were reviewed.

Key words: higher education institutions; non-governmental funding; state functions.

Постановка проблеми. У більшості розвинутих країн світу позначилася й розвивається тенденція до скорочення частки бюджетних і підвищення питомої ваги позабюджетних коштів у фінансуванні вищих навчальних закладів. Одним з головних факторів цього явища дослідники називають істотне збільшення витрат вищів, що пов'язано з потребами їхнього технологічного переозброєння, яке перевищує витрати на підтримку в належному стані основних фондів, зі збільшенням професорсько-викладацького контингенту та рівня заробітної плати викладачів. Зростання витрат вищів у цілому трактується як позитивне явище, що сприяє поліпшенню якості вищої освіти. Однак зворотною стороною тут є нездатність державних і муніципальних бюджетів більшості західних країн повною мірою задовольняти фінансові потреби вищої школи. Як вважають західні експерти, державне фінансування освіти в більшості розвинутих країн досягло гранично можливої величини (6 % ВВП), у зв'язку з чим навряд чи можна чекати його подальшого нарощування. А з урахуванням тривалого росту вищівських витрат частка держави у фінансовому забезпеченні розвитку вищих навчальних закладів буде і далі відносно скорочуватися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвинутих країнах Заходу держава традиційно відіграє в розглянутому плані винятково важливу роль. Вона особливо велика у країнах Португалії та Іспанії, Швеції і Фінляндії, а також у Німеччині. У США державне фінансове забезпечення вищої школи у процентному відношенні нижче, ніж у Європі, але в абсолютному грошовому вираженні воно істотно вище, ніж у будь-якій європейській країні.

Питання державного регулювання позабюджетного фінансового забезпечення розвитку освіти теоретично розробляли вітчизняні вчені В. Андрущенко, Т. Боголіб, Є. Бойко, В. Буковинський, Н. Верхоглядова, Н. Волкова, А. Дем'янчук, І. Каленюк [1], В. Куценко, Т. Решетілова, В. Сиченко [2], А. Чернобай, М. Шаваринка та ін. Серед зарубіжних авторів слід виділити праці Л. Гохберга, М. Лукашенка, В. Марцинкевича, Я. Нейматова, Г. Хога.

Проте окремі проблеми потребують детальнішого опрацювання. Слід глибоко дослідити теоретичні засади ефективного розподілу фінансових ресурсів на освіту. У процесі реформування системи фінансування освіти в Україні недостатньо врахований міжнародний досвід.

Мета статті – дослідження функцій держави у позабюджетному фінансуванні вищих навчальних закладів.

© М. А. Гладкий, 2014

Виклад основного матеріалу. У зв'язку зі скороченням бюджетних асигнувань у відношенні до зростаючих потреб вишів обов'язковим елементом стратегічного розвитку системи вищої освіти стає залучення позабюджетних ресурсів. У країнах з перехідною економікою використовуються різні джерела позабюджетних ресурсів.

– Приватні ресурси. Їх обчислення ускладнюється відсутністю спеціальних досліджень і статистичного аналізу. Розмір приватного внеску широко варіюється серед країн унаслідок дії різних соціальних, економічних та інституційних факторів. Саме тому для більшої наочності міжнародних порівнянь фінансування освіти потрібно розвивати і вдосконалювати методи обчислення приватних ресурсів освіти.

– Кошти підприємств, фірм, корпорацій. Однак існують певні труднощі в обчисленні загальних сум, які витрачають державні та комерційні підприємства на оплату навчання своїх працівників. Форми цієї оплати можуть бути дуже різноманітні, і не завжди збирається статистична інформація стосовно відповідних витрат підприємств. У нашій країні ці суми враховуються під категорією “кошти фізичних та юридичних осіб” і кошти підприємств окремо не виділяються. Простіше оцінити ті кошти, які збираються у вигляді податків з підприємств у Фонд зайнятості і використовуються на навчання працівників.

– Зовнішні ресурси. У країнах, що розвиваються, провідну роль у фінансуванні освіти часто відіграє зовнішня допомога, величина та структура якої має враховуватися і постійно аналізуватися з погляду ефективності використання цих коштів.

– Змішані форми. Практика функціонування сучасних систем освіти в різних країнах світу свідчить про все більше використання різних змішаних форм оплати навчання, які поєднують елементи оплати з приватних джерел з частковим фінансуванням і відповідальністю держави або державне фінансування з більшою приватною відповідальністю [1].

Як і в інших країнах, в Україні на сучасному етапі все більшого значення у функціонуванні державних ВНЗ відіграє їхня позабюджетна діяльність. Вона й раніше займала певне місце в системі вищої школи. Однак в умовах переходу до ринкових відносин значення позабюджетної діяльності зростає. При цьому слід зазначити важливі причини посилення значущості позабюджетної діяльності в системі вищої школи.

Для виконання управлінських завдань потрібно сформулювати принципи політики надання платних освітніх послуг: зацікавленість кожного підрозділу навчального закладу в їх максимізації їхніх та раціональному використанні; стабільність прийнятих алгоритмів фінансових відносин між підрозділами, а також між освітньою установою і різнорівневими бюджетами тощо.

Наявність ліцензії, акредитації та сертифікації – елементарно необхідна умова для надання платних освітніх послуг. Крім того, ці нормативи встановлюють найважливіші кількісні і якісні обмеження (граничний контингент студентів і відповідні потенційні розміри платного прийому, набір спеціальностей).

Для визначення ефективних напрямків позабюджетної діяльності, організації відповідних обліку та звітності необхідна класифікація платних освітніх послуг за спрямованістю. До основних позицій цього переліку можна зарахувати:

- навчання українських та іноземних студентів;
- підготовку аспірантів і докторантів;
- навчання з другої (і наступної) спеціальності;
- навчання на підготовчих курсах;
- атестацію екстернів;
- тестування абітурієнтів;
- консультування з навчальних дисциплін;
- навчання на курсах з окремих дисциплін;
- перепідготовку і підвищення кваліфікації;

- поглиблене вивчення окремих дисциплін понад навчальні програми;
- додаткову освіту, включаючи гуртки, секції, клуби, колективи;
- навчання за індивідуальними планами, в тому числі у спеціально створених умовах.

Відповідно види діяльності щодо забезпечення платного освітнього процесу класифікуються в такий спосіб:

- навчальна діяльність, реалізована навчальними й навчально-виробничими підрозділами (кафедрами, майстернями, лабораторіями, підприємствами, господарствами і друкарнями);
- надання послуг бібліотек, транспорту, спортивних споруд, користування обчислювальною технікою та оргтехнікою;
- надання інформаційно-комунікаційних послуг у рамках основної діяльності;
- інші види діяльності.

Фактори й організаційно-економічні умови залучення позабюджетних коштів у систему освіти можна поділити на зовнішні (не обумовлені самим освітнім закладом) і внутрішні (залежні, насамперед, від ефективності його роботи). При цьому зовнішні обставини як лімітують внутрішні, так і, навпаки, стимулюють роботу освітнього закладу, насамперед в аспекті розширення спектра різновидів платних послуг і відповідних різновидів діяльності. З цього погляду особливу роль відіграє ціна пропонованих навчальним закладом послуг.

Питання науково обґрунтованого та методично коректного визначення цін на платні освітні послуги вимагає особливого аналізу і спеціальної публікації. Зрозуміло, що мовиться про один з найважливіших важелів управління стратегічним розвитком освітніх установ на основі підвищення ефективності залучення й оптимізації величини залучених позабюджетних коштів. Зрозуміло також, що механізм визначення цін – досить складний і багатоетапний процес, у якому враховуються вплив зовнішнього середовища і терміновість (тривалість) надання послуг, має бути задіяна методика вартісної оцінки використовуваних під час надання тієї чи іншої послуги матеріальних, трудових і інших витрат. Причому сама ця методика має складатися із взаємозалежних механізмів та окремих методик, що дозволяють урахувати всі можливі фактори, які впливають на встановлення такої ціни, яка б відповідала інтересам як освітньої установи, так і споживача послуги.

Ціноутворення в системі вищої освіти – одне з найбільш складних питань. Поки що немає жодного видання, присвяченого цій актуальній проблемі. Прогнозування ціноутворення в багатьох спектрах освітньої діяльності – справа надзвичайно трудомістка, і перш за все тому, що недосконалі елементи цієї комплексної проблеми.

Сутність ціни розкрита в політичній економії як грошова сума, що сплачується за конкретний товар. Відомо й те, що на ціну впливають вартісні чинники, чинники співвідношення попиту і пропозиції, чинники державного регулювання, психологічні чинники та ін. Основні завдання ціноутворення – покриття витрат виробництва й одержання прибутку. Це впливає з особливостей ринкової економіки, де існує гостра конкуренція, в якій виживає той, хто має найвищу норму прибутку.

У сфері освіти за деякими особливостями існує той самий об'єктивний закон ціноутворення. Це стосується оцінки витрат, пов'язаних з підготовкою фахівців, визначення попиту на контингент абітурієнтів, які бажають вступити до вишу, цін залежно від території їх дії, впливу держави на ціноутворення в умовах ринкових відносин. Перш за все, слід визначити чинники, які впливають на формування плати за навчання: об'єктивні (географічні і демографічні); суб'єктивні (потреба у спеціалістах); законодавчі (рівень життя населення, платоспроможність).

Вартість навчання – це ринкова ціна, зумовлена попитом на підготовку фахівців і пропозицією освітніх послуг. Спрощений метод формування ціни взято за основу і затверджено спільним наказом Міністерства освіти і науки, Міністерства фінансів, Міністерства

економіки України. Такий принцип полягає в тому, що на першому рівні формування ціни послуги встановлюється мінімальна межа величини вартості навчання, яка не може бути нижчою від суспільно необхідного рівня валових витрат закладу освіти (на заробітну плату, нарахування на неї, господарських, навчальних та інших витрат).

Очевидно, що встановлення ціни – один з необхідних елементів планування позабюджетних доходів освітньої установи, а саме це планування – найбільш складний за змістом процес, що значною мірою визначається сегментацією ринку послуг, наданих конкретною установою, і його маркетинговою політикою в цілому. Розкриття змісту цієї політики дозволяє конкретизувати і вищезгадані підходи до ціноутворення.

Ефективному співробітництву вищої школи і бізнесу сприяє створення високотехнологічних виробництв у районах базування великих наукових центрів і безпосередньо при них. У цих випадках забезпечується оптимальність використання науково-технічного і кадрового потенціалів університетів (активне залучення вчених, фахівців і студентів до виконання виробничо-технічних завдань). Існує кілька відомих науково-виробничих центрів – у районі Кембриджа, біля Стенфорда і Массачусетського технологічного інституту (навколо Стенфорда зосереджено близько 1200 підприємств, Бостона – понад 1300, Кембриджа – 500).

Важливе джерело фінансування – відтворення основних фондів університетів, причому як приватних, так і державних (досить значна частка пожертв). Ця форма фінансової підтримки особливо розвинута в США (де такі пожертви традиційно становлять значну частину бюджетів великих університетів); у Європі ж вона історично відіграла значно меншу роль, але на рубежі століть швидко прогресує. Для успішного функціонування інституту приватних пожертв національні держави удосконалюють правову базу, вводять податкові преференції, забезпечують серйозну інформаційну підтримку.

Другим за величиною джерелом наповнення бюджету вищих закладів освіти є прибутки від здавання в оренду приміщень, потім – навчальні господарства, навчально-виробничі майстерні та підготовчі курси.

Оскільки найбільшу частку в позабюджетних надходженнях вищих навчальних закладах становить плата за навчання, то виникає питання стосовно її рівня. Плата за навчання в Україні, порівняно з іншими країнами, низька, встановлюється ректором і керівництвом самих навчальних закладів із урахування року навчання, типу програми, профілю навчання тощо. Частково плата залежить від рейтингу вишу і місця його розташування.

Проводячи позабюджетну діяльність, вищі навчальні заклади мають чимало не вирішених проблем з оподаткуванням. Дослідження показали, що необхідний єдиний порядок оподаткування результатів економічної діяльності освітніх установ. Єдиний за всіма видами податків принцип оподаткування може бути сформульований так: результати економічної діяльності державних освітніх установ – юридичних осіб, а також недержавних освітніх установ, які пройшли державну акредитацію, звільняються від усіх видів податків у тій частині, в якій ці результати спрямовуються безпосередньо на потреби забезпечення, розвитку та вдосконалення навчального процесу, включаючи оплату праці.

На основі аналізу механізму залучення позабюджетних коштів у вишах України в останній період та наведеного вище досвіду зарубіжних країн слід сформулювати конкретні принципи щодо розширення позабюджетних джерел фінансового забезпечення підготовки фахівців в українській вищій школі, а саме:

– розробка системи страхування та вдосконалення механізму кредитування підготовки спеціалістів з вищою освітою;

– формування у підприємств та організацій, “споживачів” кваліфікованих спеціалістів джерел фінансування підготовки даних фахівців;

– вдосконалення правового поля з метою стимулювання розвитку меценатства, спонсорства, піклування;

– активізація роботи в галузі підвищення ефективного комерційного використання об'єктів власності системи освіти, створення на цій базі централізованих фондів і резервів для підтримки освітніх закладів.

Доведено, що розширення кола джерел фінансового забезпечення підготовки кадрів потребує оптимізації структури витрат на таку підготовку. Під час аналізу джерел позабюджетного фінансування ВНЗ з погляду їх перспективного розвитку та полегшення фінансового навантаження актуальним є надання матеріальної допомоги студентам у роки їх навчання. Відомо, що до державної фінансової допомоги студентам чи тим, хто сплачує здобуття вищої освіти, входять стипендії, гранти, позики, податкові пільги, освітні субсидії та інші види фінансової допомоги.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В умовах сучасних економічних відносин особливе місце в системі вищої освіти має зайняти ринок кредитів, який в Україні не набрав ще належного розвитку.

Визначено, що на сучасному етапі ВНЗ самостійно залучають фінансові ресурси, намагаючись ефективно їх розміщувати з метою забезпечення безперервної діяльності. Фінансова стійкість характеризується таким станом фінансових ресурсів, який відповідає потребам розвитку та вимогам ринку. А забезпечення фінансової стійкості вишу належить до найважливіших економічних проблем в умовах переходу до ринку.

Фінансовий стан вищого навчального закладу залежить від раціональності розміщення коштів в основних і оборотних фондах, підтримання запасів нормованих засобів на мінімальному рівні, своєчасності розрахунків у зобов'язаннях з постачальниками, фінансовими органами тощо. Повнота і своєчасність цих розрахунків передбачає мобілізацію всіх фінансових ресурсів незалежно від їх походження.

Не можна заперечувати важливість тих нових процесів, що відбулися в освіті і тим самим заклали основи функціонування системи освіти України у ХХІ ст. Водночас необхідно зазначити, що розгортання комерційної діяльності навчальних закладів не повинно переважати над іншими, основними функціями сфери освіти. Її мета – зміцнення фінансової бази, розширення самостійності закладів освіти у процесі прийняття рішень та підвищення відповідальності за них. Це необхідно для успішного виконання навчальними закладами своїх первинних функцій – задоволення потреб населення в освітніх послугах, оволодінні знаннями найширшого спектра, формування національно свідомих та суспільно відповідальних громадян незалежної України.

Список використаних джерел:

1. Каленюк І. С. Диверсифікація джерел фінансування освіти / І. С. Каленюк // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 72–78.
2. Сиченко В. В. Механізми регулювання системи освіти: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / В. В. Сиченко. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 400 с.